

Bespiegeland proza uit handschrift Leningrad, Akademie van Wetenschappen XX I LXIII

DOOR

ROBRECHT LIEVENS

Bij mijn bewerking van de *Middel nederlandse Handschriften in Oost-Europa*, dat thans het fiat van de Vlaamse Academie in Gent heeft gekregen en daar op uitgave wacht, heeft mij het in de titel genoemde hs. uit Leningrad — in het vervolg *L* — ten zeerste geboeid. De Moderne Devotie heeft in de XVde eeuw zozeer onze boekenmarkt overspoeld, dat het voor iemand die vrij geregeld met codices omgaat werkelijk een verkwikking betekent nog eens een goed, oud boekje te ontmoeten, dat niet door deze beweging is aangetast. Tot deze uitzonderingen behoort *L*. Het is (a) een oud hs. — althans volgens de begrippen van neerlandici —, (b) belangrijk wat de taal betreft en (c) veelzijdig en merkwaardig van inhoud.

(a) W. de Vreese heeft tijdens zijn reis in Rusland door de schok van de ontdekking het hs. wel heel vroeg gedateerd: omstreeks 1280; hij noemde het een van onze oudste hss. Later heeft hij een meer bezonnen oordeel uitgesproken en het omstreeks 1320 geplaatst. Toch geloof ik dat wij met Dr. G. I. Lieftinck de ontstaanstijd naar de tweede helft van de XIVde eeuw (ca 1360) moeten verschuiven. Voor de verantwoording van dit jaartal en een uitvoeriger beschrijving dan hier mogelijk is, verwijs ik naar het in het begin van deze bijdrage genoemde werk.

(b) Het dialect wijst naar Westvlaanderen en wel bepaaldelijk naar de kuststreek. Dit aspect van onze tekst behandelt vooral B. van den Berg in zijn boeiende studie over *Geert Grote's psalm-vertaling* in TNTL 61 (1942) 288 vlgg.

(c) Het hs. bevat vooraan een oude souter, die verwantschap vertoont met een Duitse bijbelvertaling en waarover C.C. de Bruin geschreven heeft in *Bundel opstellen van oud-leerlingen aangeboden aan Prof. Dr. C.G.N. de Vooy's ter gelegenheid van zijn vijfentwintigjarig hoogleraarschap aan de Rijksuniversiteit*

te Utrecht (Groningen-Batavia 1940), vooral p. 57 vlgg. Dan komen de getijden van O.L. Vrouw — wat een verademing om hier eens niet Geert Groote aan het woord te horen! — en na de 'commendacie', de vigilie en de vespers voor de doden volgen de zondagsepistels, die C.C. de Bruin heeft onderzocht in *Das mittelniederländische Epistolarium in Leningrad XX J LXIII und die verwandten Handschriften*, in *Bibel und deutsche Kultur XI* (1941) 227-237. Hij komt tot het besluit dat deze vertaling identiek is met een Duitse perikopenfamilie, maar hij pleit toch voor haar Nederlandse oorsprong. Het hs. besluit dan met de apokalypse in de redactie van de door Behaghel (naar het in Parijs bewaarde hs.) uitgegeven versie.

Tussen deze grote stukken in zit allerhande kleiner goed; voor vier daarvan en een toegift zou ik in deze bijdrage Uw aandacht willen vragen :

- A. Een Vaderonglos.
- B. Een sermoen over de ootmoedigheid.
- C. Twintig vruchten van de eucharistie.
- D. De weg ter Waarheid.
- E. Een zegenrijke raadgeving.

Waarom zijn deze teksten nu zo interessant? Ik meen om een dubbele reden, nl. door de plaats die ze én chronologisch én geografisch innemen. Naar mijn overtuiging behoren ze tot de bespiegelend georiënteerde vroomheid van vóór het optreden van Jan van Ruusbroec. Wat wij uit die tijd bezitten is overzichtelijk genoeg: Hadewych, Beatrijs van Nazareth, Gerard Appelmans, de Limburgse sermoenen. Dit alles is in Brabant of in Limburg ontstaan. Voor Westvlaanderen kunnen wij alleen wijzen op de twee stukjes uit de bijbelcodex van 1348, die door Prof. de Vooy zijn uitgegeven in TNTL 40 (1921) 301-309, schamele resten van wat eens een bloeiende literatuur moet geweest zijn; want het is toch moeilijk denkbaar dat in deze kontreien alleen dichters hebben gewerkt en schepenklerken, die reeds vóór 1300 en op een klein gebied de rijkste oorkondenschat in de volkstaal hebben opgebouwd van het Germaanse taalgebied.

De hachelijke positie van die twee traktaatjes uit het hs. van 1348 wordt thans gevoelig versterkt door deze uit Leningrad, die — naar ik hoop — er zullen toe bijdragen om eenmaal een antwoord te vinden op de boeiende vraag waar nu eigenlijk de zgn. Germaanse mystiek is ontstaan. Beneden zal ik enkele keren wijzen op analoge plaatsen bij (pseudo)-Eckhart; hoe deze parallellen te verklaren zijn, is moeilijker te beoordelen. In

het begin van de XIVde eeuw kunnen wij ons op twee bakens oriënteren: de begijn Margaretha Porete uit Valencijs — die in 1310 wegens haar boek *Mirouer des simples ames* te Parijs de brandstapel moest bestijgen — en Meester Eckhart van Hochheim — wiens voornaamste stellingen in 1329 even na zijn dood werden veroordeeld —; tussen deze twee rijst de merkwaardige figuur van Gerard Appelmans, een kluizenaar die in de ruimte en in de tijd moeilijker is te situeren, een auteur die zijn bespiegelingen over het Onze Vader heeft neergeschreven met minder paradoxen maar theologisch misschien meer gedurfd. Wat de leer en wat de terminologie betreft zijn zij duidelijk met elkaar verwant. Welke banden verbonden hen onderling? Uit welke voedingsbodem groeiden zij? Waar kwam deze geestesrichting het eerst tot mondigheid in de volkstaal? Verbrak ze haar stilzwijgen het eerst in het oosten of in het westen? Richtte Westvlaanderen zich naar Henegouwen of was het één stroom die van het Rijnland uit de geesten beheerste? Tot een antwoord op al deze ingewikkelde vragen, wil mijn opstel zijn steentje bijdragen.

Ik verwacht echter dat niet alleen de geïnteresseerde in de geschiedenis van onze vroomheid met aandacht van deze teksten zal kennis nemen, maar ook de filoloog. Ze vertonen nl. bepaalde spellings- en andere eigenaardigheden, waardoor ze een enigszins aparte plaats bezetten en die wij nu kort in ogenschouw zullen nemen.

Vaak is het betrekkelijk eenvoudig zich uit het hs. een idee te vormen over het intelligentiepeil van de kopiist. In het onderhavige geval echter komen wij voor moeilijk te overbruggen tegenstrijdigheden te staan. Aan de ene kant schrijft hij een sierlijke en zeer geroutineerde hand en gebruikt hij merkwaardigerwijs de Latijnse nota voor *et* — naast *ē*, *en*, *ēde* en het normale *eñ* — om *en(de)* te representeren, voor zover ik weet een uniek geval in een Dietse litteraire tekst¹. Waarschijnlijk mogen wij hierin het bewijs zien dat hij Latijn kende. — Aan de andere kant vertoont zijn ortografie een grote onvastheid (b.v. *ghest* naast *g(b)eist*, *hevet* naast *heift*) en vergast hij ons nu eens op de vreemdste spellingen, dan weer op vormen die wel van elders bekend zijn maar waarvan nieuwe bewijsplaatsen door de be-

(1) Ook in het cijns- en pachtboek van de balie Biezen (Hasselt R.A.) vindt men hetzelfde verschijnsel: de Lat. nota voor *et* met een streep erboven, om *ende* weer te geven.

Een andere merkwaardigheid van deze hand is dat de *s* op het eind van een regel soms gereduceerd wordt tot een boogje boven de vorige letter (b.v. *selves* in C)

schrijvers van onze Mnl. spraakkunst met instemming zullen worden begroet. Ziehier enkele voorbeelden, want ik weet bij ondervinding dat wat uit een tekst niet naar voren wordt gehaald, daar vaak voor altijd ligt begraven.

1. In D staat driemaal *ghi* voor *hi*; ik heb deze plaatsen gemendeerd omdat wij hier wel niet te doen hebben met een poging om een bekende fout van de (tegenwoordige) Westvlaming — die zoveel moeite heeft met de uitspraak van de *b* — fonetisch weer te geven.

2. Een keer komt in D *sainte* 'sanctus' voor; dit leek mij zo ongewoon, dat ik elders de afkorting *.s'* maar als *sente* heb opgelost, in afwijking van de regel die voorschrijft abbreviaturen aan te passen aan een voluit geschreven vorm.

3. D gebruikt vijfmaal het woord *oefening* en spelt het steeds op een andere manier: *houfeingen*, *oufeinghe* (zonder streep op de *i*; het zou dus evengoed als *oufenighe* kunnen gelezen worden), *oufeinghen* (vergelijk bij Verdam *oefinge*), *oufenighen*, *oufeninghe*.

4. Vaak vinden wij *v* voor *w*: *vare* in B, *vesen* 'zijn' in C, *verken*, *so verdi*, *uen mensche* in D. Ook omgekeerd *w* waar wij *v* verwachten: *hi ontwanghet* in B en C, *winden* in D. Bij twee woorden valt (van de moderne taal uit gezien) de *w* uit: *ic andorde* tweemaal in B, *in uen verken* in D.

5. Ook met de *t* is er dikwijls iets aan de hand:

a) *paragoge*: *hi macht* in A, *hi heift voorsient* in A, *ic sprekt* in B, *des goenst* 'van degene' in C, *sinst selves* in D. Ook *ontwerdich* zes keer in B en *ontvergheteleke* in B mogen wij misschien hieronder rangschikken, al moeten wij waarschijnlijk in deze gevallen eerder aan prefixsubstitutie denken.

b) *apokope*: *god gbestadich* (als werkwoord) in C.

6. De genitief *dei* geeft hij eenmaal weer door *ghos* in A en eenmaal door *goest* in B.

7. Enkele enklitische vormen:

da wi in A naast *da hi* (voor *dat hi*) in C

met (voor *men het*) in B

bene (voor *het ne*) in B

zulijt (voor *zult gij het*) in D

8. Merkwaardig is verder het verbogen possessivum *uzen* (voor *onzen*) *mensce* in D (Van Loey, Mnl. Spraakk. I² § 26 g). Andere voornaamwoorden zijn: *iu vader*, *wat iu bedarf*, *deise dinghen sullen iou toe werden* in A; *ser* voor *sinre* in B, bij Verdam sub verbo *ser* alleen late voorbeelden uit Froissard en zie Van Loey, Mnl. Spraakk. I² Aant. Opm. 3 sub b.

9. Is de spelling *bu* (driemaal in B) voor *hoe* in Westvlaanderen inheems?

10. Hier volgen tenslotte nog enkele spellingseigenaardigheden:

— *sluten* en *bescloten* in A, *scloughen* in B (Van Loey, Mnl. Spraakk. II² § 102).

— *hi barst* 'baart' in A, *meerst* voor 'vermeedert' in C (Van Loey in VMVAc. 1958, 647-651).

— *de ewangille* in B (niet als variante bij Verdam)

— *af* voor 'of' en *als affer* voor 'als of er' in A

— *cennen* voor 'kennen' (of moet men lezen *tennen* = *tenden*?) en *sougende* voor 'zoekende' in D

— *hi doocte* 'hij zou verdragen' in B

— *dat god siins ghedoochte* 'aan hem dacht' in B

— *onrect* in B

— *hi dancht* in B

Ik geloof dat ik zo het voornaamste heb opgesomd. Wij kunnen nu overgaan tot de bespreking van elk traktaatje afzonderlijk. Na een korte inleiding volgt telkens de uitgave van de tekst. Hierbij heb ik alle afkortingen opgelost; bij twijfel heb ik mijn keuze verantwoord. Ook de spelling van *u* en *v* werd genormaliseerd volgens het tegenwoordig gebruik; dus ook *wl* - werd als *vul.* opgelost. De interpunctie is van mij. Verder is de afdruk diplomatisch.

Gezien de onvaste ortografie van de kopiist ben ik bij de korrektie en bij de revisie extra goed op mijn hoede geweest; ik heb steeds met de fotokopie (Leiden UB BPL 2412) vergeleken en niet met mijn afschrift.

A. Een Vaderonglosse

Als eerste werkje ontmoeten wij in *L* op fol. 260' een korte verklaring van het Pater Noster. Het is een goed gebouwd en afgerond geheel en wat de inhoud betreft zullen wij zelden een geschrift aantreffen waar zoveel diepte met zoveel eenvoud gaat gepaard. Bij nader toezien bleek het zeer veel gemeen te hebben met de aan Ruusbroec toegeschreven Vaderonglos, bestudeerd en uitgegeven door Pater L. Reypens in *Ons geestelijk Erf* 1943 II 9-25 en later ook opgenomen in de grote Ruusbroec-uitgave van 1948, deel IV 269-274; deze tekst kende hij alleen uit hs. Pp, een omstreeks 1471-76 door Jan van Meerhout aangelegde

excerptenverzameling²; de titel luidt aldaar: *Ex libro ejusdem felicissimi patris* (t.w. Ruusbroec) *de oratione*, een van elders totaal onbekend werk van de meester. Het zal wel zijn nut hebben eerst aan dit ondergeschoven werk enkele beschouwingen te wijden; zodoende vergemakkelijken wij straks de vergelijking met *L*.

Pater Reypens heeft speciaal de authenticiteit van deze glos onderzocht en voor hem blijft het voornaamste argument de toeschrijving aan Ruusbroec door Jan van Meerhout. Veel hangt dus af van de geloofwaardigheid van deze kroongetuige. Aangezien deze reguliere kanunnik veel meer is geweest dan een eenvoudige kopiist, zoals Pater Reypens laat vermoeden, zal ik hier in het kort zijn leven schetsen.

Jan van Meerhout werd omstreeks 1399 in Diest geboren; in 1418 trad hij binnen in het klooster Korsendonk bij Turnhout, in 1420 werd hij geprofest en in 1425 priester gewijd; hij overleed in 1476, 77 jaar oud. Van zijn letterkundige activiteit getuigen nog een viertal handschriften, maar het zou een afzonderlijk onderzoek vereisen om in deze afgeschreven teksten na te gaan waar hij enkel als kopiist en waar hij tevens als auteur of als compilator optreedt. Sanderus, die in zijn *Bibliotheca Belgica* (Insulis 1644 II) de door Jan Hoyberge in 1633 opgestelde kataloog van Korsendonk uitgaf, vulde een hele bladzijde met titels van Meerhout; toch zijn deze tot drie nog bewaarde codices te herleiden³:

1. *Canones astronomici, excerpta ex Ruusbroec* = Brussel KB 1086-1115 (Van den Gheyn III nr 2383), hs. Pp.

2. *In Virgilium etc.* = Wenen Österr. Nationalbibl. (olim Familienfideikommiss - Bibl. nr 9360)

3. *Gesta pontificum Tungrensium, vita S. Rumoldi etc.* = Wenen ibidem nr 7908.

Bij deze opsomming kunnen wij nog een ander hs. voegen, dat Hoyberge en Sanderus niet vernoemen hetzij omdat het in 1633 reeds verdwenen was uit de kloosterbibliotheek, hetzij omdat het voor het grootste deel in het Diets was gesteld, nl.

4. *Gebeden en geestelijke excerpten* = Brussel KB 3037 (Van den Gheyn III nr 2368), Ruusbroechs. Uu. Daarin komt een zeer onpersoonlijk *Boec der passien* voor, dat vooral aan Ruusbroec

(2) W. DE VREESE, *De handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*, Gent 1900-, p. 549 vlgg. De signatuur van het hs. is Brussel KB 1086-1115. Vergelijk ook OGE XIX², p. 60 noot.

(3) Ik vul hierbij de gegevens aan die Dom D. de Bruyne heeft verstrekt in zijn studie over *De la provenance de quelques manuscrits in Revue bénédictine* 46 (1934) p. 108-125, vooral p. 113-114. M.i. moeten de nrs 94 en 95 samensmelten.

en Jan van Leeuwen ontleent; Pater St. Axters schrijft dit aan Jan van Meerhout toe en het hs. zou dus een autograaf zijn (*Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*. Antwerpen 1956 III 149 en 430).

Deze kanunnik, die beweert zijn Vaderongglosse genomen te hebben uit een *Liber de oratione* van Ruusbroec, schijnt dus ons vertrouwen te verdienen. Toch geloof ik dat hij zich te goeder trouw vergist. Hij leefde honderd jaar na Ruusbroec, wiens groeiend prestige er oorzaak van werd — zoals bij Bernardus en anderen — dat hij vele niet-autentieke werken op zijn naam kreeg. Sinds A. Spammers *Über die Zersetzung und Vererbung in den deutschen Mystikerwerken* (Giessen 1910) weten wij veel meer over het gevaar dat de tekstzuiverheid bij de overlevering steeds bedreigde. Vooral kleinere teksten, die eerst achteraan als bladvulling werden toegevoegd, waren voorbestemd om bij een volgende gelegenheid door een andere kopiïst in het corpus zelf te worden ingelast⁴.

Nu Pp in het Leningradse hs. een gewichtige tegenspeler heeft gekregen, moeten wij — vóór wij de authenticiteitskwesitie verder behandelen — eerst de nieuwe versie van L met de bekende van Pp konfronteren; want al wijken ze vaak af, toch hebben ze zoveel met elkaar gemeen dat het zonde zou zijn indien ze elkander ontliepen.

1. Bij vergelijking tussen Pp en L blijkt allereerst dat in L de passages ontbreken over de drie soorten minne (t.w. van ziel, hart en gedacht; r. 28-51)⁵ en over Gods geboorte in de ziel van elke *suverre maecht* (r. 139-145), wat haar meer vreugde en glorie zou brengen dan het baren van duizend kinderen die allen ten hemel zouden komen. Deze twee exkursies doen in het geheel weinig ter zake en ik geloof dat wij ze beide veilig als latere interpolaties kunnen beschouwen. Hetzelfde geldt m.i. voor Pp r. 163-175 waar gewezen wordt op het gevaar van bijzondere vriendschappen, een punt waar Ruusbroec weliswaar herhaaldelijk op drukt maar dat hier in deze hooggestemde glose stoort als een banale, kasuïstische toepassing; de *hi* van r. 170 is trouwens in tegenspraak met de toegesproken zuster van r. 140.

2. Wat verder bij de kollatie opvalt, is het glosserende karakter van Pp. Men zie b.v. hoe verschillend beide hss. een aan Augustinus toegeschreven citaat weergeven. Wat de twee niet gemeen hebben, is gekursiveerd; wie de linkse kolom bekijkt, zal mij

(4) Enkele voorbeelden heb ik in mijn *Jordanus van Quedlinburg in de Nederlanden* (Gent 1958) gegeven op p. 61.

(5) Ik citeer volgens de uitgave in *OGE*, die meer diplomatisch is.

moeten toegeven dat *eenperlike* en *so wert die mensce* onontbeerlijk zijn voor een goed verstaan van de tekst; van het vele gekursiveerde in de rechterkolom kan bezwaarlijk hetzelfde worden gezegd. Wie niet overtuigd is betrekke hierbij nog de beneden sub c) afgedrukte parallel, die rechtstreeks bij de nu volgende tekst aansluit.

sente augustijn seit: gods spreken es dat die vader sinen sone barst, dat die sone *eenperlike* geboren es van den vader;

dat es dat wort dat god de vader spreit; so wanneer dat dit woort gesproken es in eens menschen ziele;

so wert die mensce
bernende in der
minnen gods also dat hem deise
mensce niet lichtelike nemmer-
meer gesceden macht van gode
(L r. 148-154)

Sinte augustyn seeght: gods spreken dat es dat die vader sinen sone baert. dat die sone gheboren es vanden vader. *ende dese gebornesse, dat de sone aldus geboren es vanden vader*, dat es dat wort dat god de vader spreit. Soe welc tijt dat dit wort gesproken wert in des menschen ziele, *dat es dat dese geborte gesbiet geestelike inden menschen* *rechte*

bernende *ende levende* inder minnen gods. alsoe dat hem die mensche niet lichtelike ummermeer ghesceden mach van gode.
(Pp r. 120-128)

3. Wat de konstruktie betreft, is L over het algemeen veel evenwichtiger gebouwd. Wanneer wij ons b.v. tot de inleiding beperken, zien wij hoe logisch in L — tegenover het abrupte en verwarde begin in Pp — de als uitgangspunt gekozen bijbelzin wordt ontwikkeld, waarmee in L het traktaatje ook mooi wordt besloten:

Bidden	{	in geest	{	kamer
		in waarheid	}	besloten deuren

4. Ik geloof dat ik tot besluit van deze konfrontatie tussen L en Pp mag zeggen dat wij Pp rustig kunnen vergeten en dat wij ons mogen houden aan L, dat de expositie op het paternoster in een oudere en tévens betere lezing bewaart.

Benaderen wij nu van uit dit nieuwe gezichtspunt de auteurskwestie, dan meen ik de bewering van Meerhout en het pleidooi van Pater Reypens ten voordele van Ruusbroec te mogen ver-

werpen. Ziehier waarom. Enkele van mijn bezwaren heeft Pater Reypens ook reeds gevoeld, maar hij heeft ze m.i. niet het gewicht gegeven dat ze verdienen.

a. Eerst en vooral zullen wij goed voor ogen moeten houden dat L in Westvlaanderen werd geschreven omstreeks 1360, dus nog volop tijdens het leven van Ruusbroec en in een tijd waaruit ons geen handschriften van de ziener uit Groenendaal zijn overgeleverd. In dit verband heeft het ook zijn waarde te herinneren aan het feit dat de monniken van Ter Doest vreemd genoeg het Brabants van Ruusbroec moeilijk schenen te begrijpen (\pm 1360). Zij reageerden op de *Brulocht* niet met een « umschreibung » in hun Westvlaams dialect maar met de vraag aan Groenendaal om een Latijnse vertaling, aan welk verzoek Willem Jordaens is tegemoet gekomen ⁶.

b. Aan enkele kleine afwijkingen in het woordgebruik wil ik geen waarde hechten, maar dat de drie overste krachten van de ziel — die zulke grote rol spelen in het exemplarisme van Ruusbroec — in de Vaderonglosse *verstannesse*, *gedinckenessen* en *wille* heten in plaats van de te verwachten *verstannisse*, *memorie* en *wille*, acht ik wel een moeilijk te overkomen bezwaar.

Ook de tekst van het Onze Vader vertoont belangrijke varianten. « Verlaedt ons onse scout, alse wi verlaten onsen sculderen » luidt het in het *Tabernakel*, terwijl hier tweemaal *vergeven* wordt gebruikt; en verderop: « maect ons vri van quade » tegenover « verloest ons van quade ». Men vergete niet dat het hier een tekst geldt die door dagelijkse herhaling in katechetisch of liturgisch verband of als persoonlijk gebed in het geheugen zat vastgehamerd en geen varianten toeliet.

Tenslotte treffen wij in L nog enkele woorden en betekenissen aan, die wij in het MNW tevergeefs zochten; enkele hiervan duiken wel op in Mnd. of Mhd. woordenboeken, andere weer niet.

- *utersc(h)en (dinghen)*, naast het van elders goed bekende *utersten (dinghen)*.
- het bijwoord *begherendelike*.
- Gods *incomen* en *uutvart* in mystieke toepassing.
- voor het *weider vlieten* (in de minne Gods), dat Verdam

(6) A. COMBES, *Essai sur la critique de Ruysbroeck par Gerson*. Paris 1945, T.I, 592 noot, spreekt m.i. in dit verband ten onrechte van een « Témoinage important sur le morcellement linguistique du thiois occidental dans la seconde moitié du XIVe siècle. Le dialecte parlé dans le duché de Brabant ...et celui de la Flandre septentrionale... étaient parents, mais assez différents pour qu'un ouvrage écrit dans le premier restât en partie impénétrable à des lecteurs établis dans le voisinage de Bruges. » De moeilijkheid voor Ter Doest lag niet in het gebruikte Brabantse dialect, maar in de volkstaal, waarop zij door hun Latijnse opleiding en vorming niet waren voorbereid.

alleen uit de *Teuth.* citeert, gebruikt Ruusbroec gewoonlijk *wedervloeien*, een enkele maal *wedervlieten* (*Rike*, uitg. I, 60)

c. Pater Reypens verwijst op twee plaatsen, die wij ook in L aantreffen, naar Meister Eckhart (Pfeiffer II 104) en naar Eckhart der Jüngere [† 1337] (Corin, *Tauler* II 416). Maar hij heeft zich niet de pertinente vraag gesteld of een van de hoofdargumenten, waarmee men de *XII Dogheden* aan Ruusbroec ontzegt, hier dan niet van toepassing is of geen geldigheid bezit. Zou Ruusbroec dan toch de man citeren, die hij zozeer bestreed? Gezien het belang van deze mogelijke afhankelijkheid van Eckhart, lijkt het mij noodzakelijk om op dit aspekt van onze glosse wat nader in te gaan.

Vertoeven wij hier werkelijk in de geestelijke sfeer van Eckhart? Een citaat als het volgende: «ende wi ons selves niet behouden om dat wi ons selves niet ne sijn, ne waert wi sijn al gods»⁷ roept zeker het beeld op van de meester van Hochheim. Maar begaan wij hier niet de foutieve veralgemening van onze XIVde en XVde-eeuwse voorgangers, die het begrip Eckhart hebben gemaakt tot een konglomeraat van gewaagde en antihiërarchische formuleringen? Er zijn wel woordelijke overeenkomsten met de editie van Franz Pfeiffer, *Deutsche Mystiker* II. De bovengenoemde twee verwijfsplaatsen van Pater Reypens moeten wij echter vervangen: voor de tweede refereren wij met meer recht naar Pfeiffer 379 r. 13 (*Von den XII nutzen unsers herren lichames*) of in verband met het volgende nog beter naar 101 r. 16 (Preek XXVI); voor de eerste zijn er elders bij Pfeiffer twee gelijkkluidende plaatsen te vinden, die veel beter aansluiten bij L en bovendien over een langere afstand parallel lopen, t.w. Pfeiffer 598 (het derde van de *Sprüche*) en 100 (Preek XXVI). Ik plaats de teksten hier overzichtelijk naast elkaar:

PFEIFFER	L	Pp
a) Dar umbe hât got die sêle geschaf-fen, daz er sînen ein-gebornen sun in sî gebêre ⁸ .	c) daromme heift god onse ziele gescepen, dat hi sinen eynichen sone ute hem in hare gebo-ren wert	c) Daer - omme heeft god ons ziele gescapen. om dat sijn sone ute hem in hare geboren worden

(7) Vergelijk LIEFTINCK, *Tauler* p. 276: «Desen (t.w. ootmoedige) mensch en mach smaetténisse aermeede noch lijden storen want hij es godes. ende niet sijns selfs...»

(8) De parallel van Reypens (Pfeiffer II 104) gold alleen voor dit a)-stukje.

b) Dô disiu geburt geschach in Marien geistlich, daz was gote lustlicher denne dô er liplichen von ir geboren wart.

c) Dâ disiu geburt geschicht noch hiut dis tages in einer got minnender sêle¹⁰, daz ist gote lustlicher, denne dâ er himel und erde geschuof.

(Pfeiffer 100)¹¹

d) ...In der sêle, dâ disiu geburt eines geschihet, diu wirt nâ in got gefüezet; dâ si aber zwirunt geschicht, diu wirt noch nâchner in got gefüezet. Ie dicker geburt, ie inniger in got unde ie nâher in daz veterliche herze gefüezet.

(Pfeiffer 101 r. 16-19)¹²

a) [*ontbreekt*⁹; vgl. *Augustinus: Beatior Maria percipiendo fidem Christi quam concipiendo carnem Christi* (PL 40, 398)]

b) dar deise gebornesse aldus gesciet noch heiden des daghes in eens goeds menschen ziele, Dat es gode lusteliker dan dat hi heimelrike ende erdrike maeckede

d)

so deise gebornesse dicker ghesiet in des smenschen ziele, so die mensce minnichliker ghevoeghet wert met minnen in gode
(L r. 154-160)

a) Daer dese ghebornesse gesciede geestelike in die ziele van onser vrouwen, dat was gode liever. dan dat hi van hare lijfleke gheboren waert

b) Daer dese gebornesse gesciet noch heden des daghes in eens goets menschen ziele, dat es gode liever dat hi hemelrike ende ertrike maecte

d) Daer dese geboerte eens gesciet in eens menschen ziele die wort naerre in gode gevoeghet. Daer dese gebornesse noch eens gesciet, die wort noch meer in gode gevoezet. Ende soe des geboerte dicker gesciet indes menschen ziele. hoe hi minliker wort gevoezet met minnen in gode.

(Pp r. 128-139)

Sommige Duitse hss. hebben i.p.v. *daz er sinen eingebornen sun in si gebère*] een passivum: *daz sin eingeborn sun in ir geborn würde* (zie J. QUINT, *Die Überlieferung der Deutschen Predigten Meister Eckeharts*. Bonn 1932 p. 279).

(9) QUINT o.c. noemt p. 280 een Duits Eckharths waar hetzelfde stukje ontbreekt.

(10) QUINT o.c. p. 278: in einer got minnender sêle] in eines menschen sêle.

(11) Dezelfde tekst (a + b + c) ook bij Pfeiffer II 598; voor c) zie men ook Pfeiffer II 677 (Liber positionum nr 148).

(12) Zie ook Pfeiffer II 379.

Als uitgangspunt heb ik dus in de eerste kolom Pfeiffer 100 genomen, verbeterd met enkele door Quint voorgestelde emendaties (*Die Überlieferung der Deutschen Predigten Meister Eckeharts*. Bonn 1932, p. 284). In de middelste kolom ontbreekt het gedeelte a) en het uiterst primitieve begin van d); bovendien is hier, evenals in de derde kolom, de volgorde van de stukken afwijkend, nl. c, a, b, d. De drie kolommen komen ongeveer woordelijk overeen; de afwijkingen geven geen aanleiding tot belangrijke konklusies. Wel hangt veel af van de beantwoording van de vraag: bevat de eerste kolom een authentiek fragment van Eckhart? Ik meen van niet. Dit fragment wordt nl. aangetroffen in nummer drie van de *Sprüche*, een verzameling dicta die voor het grootste deel uit preken en traktaten zijn gelicht. Zo is de derde *Spruch* ontleend aan sermoen 26 op het thema *Aemulor enim vos dei aemulatione*. Of deze preek echt is, moet ik aan specialisten overlaten; hij maakt op mij een zeer rommelige indruk en in het eerste deel van Quints grote uitgave der *Deutsche Werke* — waarvan de eerste *Abteilung* bestaat uit « durch die Rechtfertigungsschrift als echt bezeugte Predigten » en de tweede uit « durch Übereinstimmung mit Predigten des Opus sermonum als echt erwiesene Predigten » — zoeken wij hem tevergeefs.

De tegenstelling tot Eckhart zelf komt nog het best tot uitdrukking wanneer wij onze glosse vergelijken met het eigen *Tractatus super oratione dominica* van deze laatste¹³. Het is een droog en mager stukje, dat bovendien zeer sterk afhankelijk is van de *Catena aurea* — de beroemde evangelieverklaring van Thomas Aquinas — en dat voor de beneden uitgegeven tekst m.i. beslist de vlag moet strijken.

d. Wanneer ik nu al de hier naar voren gebrachte elementen overschouw, meen ik te mogen besluiten dat onze glosse op het paternoster dateert uit de tijd vóór Ruusbroec aan het woord kwam; ze is verwant met de Rijnlandse mystiek maar van schatplichtigheid aan Eckhart zelf is mij niets gebleken.

*
**

ONse here seit¹⁴ in die ewangelie dat alle die warachtelike an hem bidden, sullen [ende] bidden den vader in den geist ende in der wareit. Dit hevet onse here ons geleert dar hi

(13) ED. ERICH SEEBERG in de grote uitgave, *Lat. Werke* Bd. 5 p. 101 vlgg.

(14) (Sed venit hora, et nunc est,) quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate (Joh. 4, 23). — Vgl. ook het volgende vers: Spiritus est Deus, et eos, qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare.

seide ¹⁵ : als ghi bidden wilt, so gaet in uwe camere ende met
 5 bescloten doren also bid uwen vader in hemelrike; dat es dat
 wie sullen gaen in onser zielen vergaderen ende ontrecken van
 allen uterschen dinghen. Dat gebet der mont heift die heili-
 che kerke gheset Daromme, dat die ziele verghadert werde
 van den utersten dinghen dar soe hare bedinge in spreict,
 10 Dat soe vergadert wert in die upperste crachten : Dat es ver-
 stannesse ende gedinckenesse ende wille. Als wi met deisen
 crachten gekeert sijn te gode ende af gekeert van allen ver-
 ghancliken dinghen, so sijn wi in den ghest ende in onse
 camere. Nu sullen wi ooc bidden met bescloten doren, dat es
 15 da wi onse utersce sinnen scluten sullen van buten ieghen
 alle dinghen die ons beletten ¹⁶ mochte weisen an onse gebet.
 Als wi geraect (f. 261) sijn in den gheist, so moeten wi ooc bid-
 den in der wareit. Onse here seit ¹⁷ dat hi de wareit selve es; so
 moeten wi bidden met enen warachtichen gelove in onse here
 20 dat hi warachtelike de gods sone selve es; ende moeten ooc
 bidden met eenre pure ¹⁸ menijnghen ende begheren den lieven
 wille gods te vulbringene in allen onsen gepense, in al onsen
 woorden ende in al onsen gewerken; ende sullen ooc bidden
 omme die dinghen die ons ordineren moghen met gode, die
 25 de wareit selve es.

Dit heift ons [here] onse lieve here geleert ¹⁹ : als ghi
 bidden wilt sone suldi niet vele spreken, iu vader weet wat
 iu bedaref eer dat ghi hem bit. Onse here heift ons geleert
 eene bedinghe dar in dat wi in der wareit bidden moghen,
 30 als wi geraect sijn in den geest; soe seigge vader. Nu
 merken wi dit eerste wort dat hi ons heet spreken v a d e r.
 In deisen worde so heift hi ons bewijst dat hi es vader alre
 creaturen; of wie de kinderen gods willen sijn, so laet ons
 leiven na den heessche ²⁰ van den (f. 261') geeste. Dat es
 35 dat wi ons verheffen boven allen verghancliken dinghen
 ende dat wi ons keren ten hemelschen dinghen ende dar in
 te wandelne ende te besiene metten ogen ons geestes ende te
 besienene dat god onse vader heift gegheven ons den gheest
 ende dat leven. Ende onse ziele ghescepen heift also edel ene

(15) Tu autem, cum oraveris, intra in cubiculum tuum, et clauso ostio, ora Patrem tuum in abscondito (Matt. 6, 6; vgl. Joh. 4, 23).

(16) *beletten*, subst. mv. 'beletsel'; Verdam heeft slechts één voorbeeld van het meervoud.

(17) Ego sum via, et veritas, et vita (Joh. 14, 6).

(18) *pure*: hs. *oure* (?) de eerste letter is niet duidelijk.

(19) Orantes autem, nolite multum loqui... scit enim Pater vester, quid opus sit vobis, antequam petatis eum (Matt. 6, 7-8).

(20) *heessche*: latere correctie van het hs.; er stond eerst: *erssce*.

40 creature na sijns selves gelicnesse; ende wille ons hem selven
 gheelike gheiven te ghebrukene, alse niet meer creaturen waren
 dan ene. Dit sellen wi besien, ende sijn incomen ende sine
 uurtvart ende al sijn leven. Ic mach mine salicheit also groe-
 telike der ²¹ in doen, als affer niet meer soude sijn behouden
 45 dan ic allene. Ende so vriendelike versiet ²² van al onser noot.
 Ende ons hem selven alle tijt biedende es ende met ons comen
 wille ende in onse siele wonen wille; als wi dit gemerct heb-
 ben, so moghen wi wel met groeter begerten spreken : vader.
 Hier leert hi ons ooc spreken: v a d e r o n s e. Hier so heift
 50 hi ons ooc geleert dat wi so groete minne sullen hebben deen
 (f. 262) toten anderen, dat wi deen des anders salicheide
 begheren sullen gelijc ons selven. Ende dat wi in den arem
 onser minnen behelsen sullen alle menschen ende de beste
 meest; in dien wi meest goeds houden, Te dien sellen wi
 55 meest minnen hebben.

Dit es tander woort d u b e s t i n d e n h e m e l. Also ²³
 die hemel verheiven es ende versceden van der erden ende ver-
 licht es metten lichte gods, waneer dat onse ziele verheiven en-
 de versceden es van allen erderscen dinghen ende verlicht
 60 wert metter gracie gods, Ende wi danne onse minne dar toe
 keren ende wi ons keren die dinghen te minne die ewelike
 gedurende es ²⁴ an gode, Ende wi an hem cleiven met minnen
 ende met begherten, danne so es onse ziele een heimel gods
 dar in dat hi woent ende es. Ende wi sullen hem vermanen
 65 dat hi dar boven es in siere glorien, Ende wi sijn hier int
 dal van droufheiden ende sijn doch sine kinderen ende sijn
 gemaect te siere glorien, dat wiere af ghebruken souden; ende
 wi dar af ²⁵ so ellendich (f. 262') sijn ende wiere ²⁶ so luttel
 af gevoelen af weiten, so moghen wie dan begherendelike
 70 spreken : vader onse, du best in den heimel.

Dar naer comt : g h e h e l i c h t w e r d e d i n e n a m e ;
 sine name mach niet helicher sijn, mar ons bedaref dat wi der
 wareit ghevolghich sijn warbi dat sine name in ons ghehelicht
 werde. Ende hi heift ons gegheven die crachten onser zielen
 75 dat ²⁷ wi mede hem gelijc wesen : onse verstantesse dat wi

(21) *der*: hs. d', opgelost volgens r. 80 alwaar voluit.

(22) *versiet*: met verzwegen onderwerp, nl. *god onse vader* uit enkele regels hoger.

(23) *Versta*: waneer dat onse ziele verheiven es... Also die hemel verheiven es...

(24) *es*: voor het enkelvoud zie Stoett § 208.

(25) *dar af*, nl. door het nog hier beneden zijn en toch tot Zijn glorie geschapen zijn.

(26) *wiere*: wij er, t.w. van Zijn glorie.

(27) *dat*: lees *dar*?

verstaen soudē de wareit, dat wise willen soudē. Onse here heift de wareit geleert in sine worden. Also heift hise na geleift met sinen werken ende also heift hi hem selven ghehelicht; ende dat heift hi gedaen omme ons exemple te
 80 gheivene, ende dat wi hem der in ghevolghich soude sijn in der wareit te leivene, ende also gheheilicht werden. In dien verclaren wi de name gods ende oppenbaren die hi in onse ziele geplānt heift, dat wi vulcomenlike werden die iongeren ons heren, dat sine name aldus in ons ghe(f. 263)heilicht
 85 werde.

hier na so comt dat ander wort: Dat ons dat rike toe moete comen van dar boven. Willen wi ene vorsmake gecrigen des ewelix levens soe moeten wi af leggen alle zonden, Ende moeten onse herte ende onse consciencie
 90 dar af zuveren met rauwen ende met biechten. Ende wi moeten ooc afleggen alle die genuchten ende al solaes moeten wi ontsegghen dat wi an enege uterlike creature ontfaen mochten, up dat wi die inniche solaece ende genuchte ge-
 95 dinghen dies wi gene noot hebben; wi moeten ooc af legghen alle menichfoudiche gepense ende alle onnutte, die ons ter herten comen, ende moeten onse herte dar af zuveren. Als wi ons beseffen in ene geruste consciencie ende ons dan te gode gheiven, dat wi ons ghehelike moeghen keren sonder enich
 100 letten van onnutten dinghen gode te siene — sijt in siere menscheit of in siere [in] glorien — (f. 263'), Ende wi van in deisen siene kennesse hebben dat in goede al onse wel varen ende al onse salicheit leighet, dan sal ons so wel sijn met goede, Dat wi niet anders sullen roeken dan met goede
 105 te sine ende onse herte scluten ieghen alle utersce bliscepen en sullen liever hebben te sine ellendich — van buten ende van binnen — ende onghetroost dan eneghe bliscep te gerakene beneden goede, dat ons sijn rike aldus toe comen moete.

Hier naer comt: dijn wille ghescie in der
 110 erden Als in den hemel. Nu moeten wi begheren dat sine lieve wille gescie in ons ende in allen creaturen. Ende moeten onsen wille ghelike voeghen in hem also dat wi niet anders sullen willen dan dat god wille ende sullen hem laten gherwerden met ons selven Ende met allen creaturen watter god
 115 over ghehinghen wille; wi moeten also geordinert sijn van binnen metten crachten onser zielen dat wi niet anders ne willen dan dat god wille. Onse here seit²⁸: die na mi

(28) Si quis vult post me venire, abneget semetipsum (Matth. 16, 24).

comen wille, hi verleuchene sijn selves; wi moeten ons
 (f. 264) selves verleuchenen ende ons willens ute gaen.
 120 Ende al dat ons toe comt moeten wi willike gedoghen dor
 die minne ghos. Ende nemen also onse cruce²⁹ up ende
 volghen onsen here na, als wi niet moghen spreken met
 onsen eyghinen wille — ic wille of ic ne wille —, sonder
 in also veilen als hier de wille gods in gescien mach. Ende
 125 wi ontfaen van gode al onse wesen ende onse leven, dat
 wi dat goede weider bieden met lovene ende met danckene
 Ende al weider vlietende in de minne gods met al dien
 dat wi vermoghen³⁰, ende wi ons selves niet behouden
 om dat wi ons selves niet ne sijn, ne waert wi sijn al
 130 gods.

Hier naer comt: onse dagelijx broot ghef ons
 heiden; wi moeten bekennen dat het al van goede comt
 daer bi dat wi leven. Na dien dat hijt al voorsient heift darmede
 dat hi ons up houden wille, dat hi es wel machtich te ghevene
 135 van dies wi noot hebben, so moeten wi hem ghe(f. 264')-
 trouwen, eist dat wi hem ootmoediclike bidden; ende sullen
 ons danne gode bevelen ende up gheven ons te besorgene,
 ende sullen selve gene sorge hebben wat wi eiten of cleiden
 sullen; daromme soect ten eersten dat rike gods ende sine
 140 gerechtigheit³¹ ende al deise dinghen sullen iou toe werden³²;
 wi ne sullen ons niet an nemen die dinghen die gode toe
 behoren, dat ne ware niet recht ghedaen want het gode toe
 behort. Onse here seit³³: die goede mensce ne levet niet
 allene biden brooden mar in al den worden die comen
 145 uten monde gods. Die woorden ons here sijn alse crachtich
 in dien diese werdelike ontfaen, dat si ute hem verdriven
 alle sonden. Ende si gheven leven van salicheide ende doen
 leven in de minne gods; sente augustijn seit: gods spre-
 ken es dat die vader sinen sone barst, dat die sone eenper-
 150 like³⁴ geboren es van den vader; dat es dat wort dat god de
 vader spreict; so wanneer dat dit woort (f. 265) gesproken
 es in eens menscen ziele, so wert die mensce bernende in der
 minnen gods also dat hem deise mensce niet lichtelike nem-

(29) et tollat crucem suam, et sequatur me (Matth. 16, 24).

(30) *vermoghen*: hs. *vermochten* met een punt onder de *c* en de *b*, en een streepje onder de *t*.

(31) *gerechtigheit*: hs. *ger/erticheit*.

(32) *Quærite ergo primum regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis* (Matth. 6, 32).

(33) *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei* (Matth. 4, 4).

(34) In het hs. met doorstreepte *p*; het woord komt slechts éénmaal voor.

mermeer gesceden macht van gode; dar deise gebornesse aldus
 155 gesciet noch heiden des daghes in eens goeds menschen ziele,
 Dat es gode lusteliker dan dat hi heimelrike ende erdrike
 maeckede; daromme heift god onse ziele gescepen, dat hi
 sinen eynichen sone ute hem in hare geboren wert; so deise
 gebornesse dicker ghesviet in des smenschen ziele, so die mensce
 160 minnichliker ghevoeghet wert met minnen in gode.

Hier naer so comt: verghef ons onse scult al-
 so wi vergheiven onse sculdaren. In deisen
 worden so moeten wi bekennen³⁵ dat wi besundicht sijn Ende
 besculdicht vor goede, niet allene besculdicht sijn van onsen
 165 groeten zonden mar dat wi hem sculdich sijn te diene met
 alden dienste die wi vermoghen, want wi ons dicken ontbliven
 (f. 265') bi onser traechheit, dat wi niet ne doen dat wi ver-
 moghen, so bliven wijt hem sculdich; ende daromme es noot
 dat wi dit wort begherendelike spreiken: verghef ons onse
 170 scult, so moeten wi vergheiven al die ghene die ieghen ons
 mesdaen hebben.

Dar naer comt: no leet ons niet in becorin-
 ghen mar verlost ons van quade; dat es dat
 hi niet ne gehinghet dat wi in eniche becoringhe van den
 175 duvel as³⁶ van der werelt af van ons selves crancheit verleit
 werden, dar mede dat wi ghesceden mochten sijn van hem.
 Ende dat wi ons also voeghen metter bedinghen, dat wi
 in den gheest ende in der wareit geraken moghen, dies
 ionne ons der vader ende der sone ende der heiliche geest
 180 amen Amen AMEN

B. Een sermoen over de ootmoedigheid

Het tweede traktaatje in L, een kort sermoen over de ootmoedigheid, konfronteert ons weer met Ruusbroec. Het is nl. niets anders dan het eerste stuk — het zgn. Compendium — van de *Totius vitae spiritualis summa*, die in de vertaling van Surius aan de Brabantse mysticus wordt toegeschreven. Deze Latijnse tekst werd in de grote uitgave van 1948 opgenomen (IV, 280-282); van het Dietse origineel werden de twee belangrijkste versies parallel uitgegeven door G.I. Lief tinck, *Tauler* p. 275-278; Gaston

(35) *bekennen*: hs. *beh'en*.

(36) *as*: in het hs. met een lange *s*; lees *af* (= of) ? of versta: *als*.

J. Peeters zag voor het eerst het verband met Surius en bezorgde een zgn. gerekonstrueerde oertekst in *OGE* 1952, 187-201.

Aan de zes bekende handschriften — waarvan de vier voornaamste Taulerhss. zijn — wordt dus nu een zevende toegevoegd, dat wat zijn Westvlaams dialect betreft alleen staat en dat in leeftijd het oudste van Peeters (van rond 1430) met ongeveer 70 jaar overtreft.

G.J. Peeters heeft nog een lans gebroken voor het auteurschap van Ruusbroec. Ik hoop hem met de volgende parallel van het tegendeel te kunnen overtuigen. Links plaats ik een stukje uit de preek *Beati pauperes*, die door Pfeiffer ten onrechte en alleen op grond van de Bazelse Taulerdruk van 1521 op naam van Eckhart is gezet³⁷. In het midden komt een passage uit het Dietse compendium. In de rechtse kolom vindt men de vinnige reactie van Ruusbroec op deze ketterij tegen de H. Geest.

Wan sol der mensche wêrlîche arm sîn, sô sol er sînes geschaffenen willen alsô ledic sîn, als er was dô er niht en was.
(Pfeiffer II 281 r. 14-15; Preek 87)³⁸

Ja hi nemes hem van siins selfheyt also luttel ane als hi hem ane nam van hem selven yet te zine doen hi selve niet en was.
(ed. Peeters p. 197 r. 124-128).

Nu merct dese valsche propheten, opdat ghi niet bedroghen en wert. Si segghen: dat si zyn Gods wesen, boven die godlijcke Persone; ende dat si zyn alsoe ledich als ochte si niet en waren. Want dat wesen Gods en werket niet; maer die heilige Gheest die werct
(XII Beghinen, Ruusbroec IV 41 r. 9-13)

Van zijn kant heeft Pater Ampe er in *OGE* 1952, 248 vlgg. op gewezen dat hele passages uit onze tekst eveneens voorkomen in een sermoen over de wijze en de dwaze maagden op het thema *Quinque ex eis erant fatuae*, opgenomen in de Keulse Taulervertaling van 1543. Volgens hem is dit het oorspronkelijk kader waaruit ons *Compendium* over de ootmoedigheid werd gelicht. Ik kan hem tot mijn spijt daarin niet volgen.

(37) Zie SPAMER in *PBB* 34 (1909) p. 331.

(38) Ook in de authentieke preken van Eckhart komt de formulering *als er was, dô er niht en was* voor; zie J. QUINT, *Meister Eckharts Predigten* [Stuttgart 1958] Bd. I p. 25 r. 4, en de verwijzingen aldaar o.m. naar Marquart von Lindau.

a. Eerst een kleine rektifikatie. Wanneer P. Ampe p. 253 beweert dat de preek 'De virginibus' nergens voorkomt in de andere verzamelingen van Taulers preken, die op authenticiteit aanspraak kunnen maken, is dat niet helemaal juist. Wij vinden hem reeds in de XVde eeuw in het Ndd. hs. Hildesheim, Beverninsche Bibl. 724 b; zie Ph. Strauch in *Zeitschrift für deutsche Philologie* 41, 23 en Lieftinck, *Tauler* p. 152 siglum Bas. Y. Hij is dus niet door Canisius-Surius ter aanvulling ingeschoven. Het lijkt mij ook methodisch fout om met een Latijnse vertaling te werken, wanneer het om een oorspronkelijk in de volkstaal geschreven tekst gaat³⁹; de Duitse druk (Basel 1521) was dan toch eerder aangewezen!

b. Het feit dat wij dit zgn. fragment reeds omstreeks 1360 in het Leningradse hs. aantreffen als één gesloten geheel, met de titel *dit es sarmoen van der omoedicheit*, staat er borg voor dat onze tekst niet werd geïsoleerd maar wel later werd geïntegreerd in de preek over de maagden. Ik heb de beide teksten met elkaar vergeleken en ben daardoor in mijn mening versterkt.

Rond 1360 was er — voor zover wij weten — bij ons nog geen sprake van Tauleriaanse invloed en het is wel aardig om er in dit verband aan te herinneren dat het oudste, nog tijdens het leven van de mysticus geschreven, Duitse hs. pas uit 1359 dateert. Tauler heeft zich veel later dan Seuse laten gelden.

In L heeft ons sermoeen nog zijn zelfstandig karakter bewaard; in de hss. van Peeters zien wij duidelijk hoe het zich in de Taulertraditie nestelt; in het Hildesheimse hs. en in de Baselse druk is de inlijving in 'De virginibus' een feit geworden. Dit is inzake tekstoverlevering een gewone en logische evolutie.

c. Uit het voorgaande volgt dat Hendrik van Leuven of van Calster op het auteurschap geen aanspraak kan maken. Want aangezien ons *sarmoen* in de preek over de maagden werd ingelast (gedeelte II, 1), kan wat voor II, 2 tot IV misschien geldt onmogelijk op II, 1 worden toegepast; welke filoloog zou overigens bereid gevonden worden om in een hs. van ± 1500 *Heinric van haerlem* in *Heinric van Calster* te emenderen?

Wel moeten wij de schrijver zoeken in de tijd vóór Ruusbroec zijn eerste werken publiceerde. De aanknopingspunten met de Rijnlandse mystiek mogen wij daarbij niet uit het oog verliezen.

Wij drukken nu de tekst af volgens L. Hij heeft in latere eeuwen zulk een bewogen en verward bestaan geleid, dat in het dossier over deze kwestie de oudste en voornaamste getuigenis zeker niet mag ontbreken.

*
**

(39) Z'ie Ampe p. 248.

dit es sarmoen van der omoedicheit

Te ghewaregher godliker minnen ne can ic niet narerre
 wech vinden no rechter no seker danne gherechte omoe-
 dicheit, also als omoedicheit es ene geifte gods over alle
 5 ghescepene creaturen. Daer (f. 270) omme spreect onse
 lieve here ihesus cristus⁴⁰ in de ewangille: lert van mi dat
 ic bem goedertiere ende omodich van herten. Nu merct van
 der omoedicheit; soe bringhet met hare een edel scat ende
 enen dieren tressor; dat es dat soe harte leet⁴¹ ganselijc te
 10 nieuten maect en seet den mensce in ene ghewareghe ghe-
 staden vrede, daer hi nemmermer toe comen ne mach anders
 dan met omoedichede [*pine*]⁴². Ic spreect nu ende emmer-
 meer, dat noit mensce pine no leet ghewan anders dan hem
 ghebrac rechte omoedichede; pine ende leet comt allene
 15 van rechter hovardichede. Hadde lucifer omoedich ghe-
 west, hi ne ware noit duvel worden Ende ne hadde noit
 ghevallen van den ansichte gods; hovarde gaf hem sinen
 val. Onse vroue want soe vulcomen omoedich was daer
 omme ne dede soe nie sonde Ende gods minne ne wart
 20 in hare niet ghemindert als een⁴³ haer; ware enich mensce
 recht omoedech, die ne dade ooc nie zonde (f. 270') ende
 god ware gewillich⁴⁴ in hem te werkene⁴⁵ al dat hi wilde
 sonder hindernesse. Hir op spreect sente augustinus⁴⁶: die
 mi vraghede [*die mi vraghede*] wie die beeste mensce vare
 25 van al erdrike, ic andorde en spreke: dat es de alre omoe-
 dichste mensce die in al erdrike es; vraghede met⁴⁷ mi
 ene warf⁴⁸, ic andorde also ende anders niet. Nu merct
 die maniere een<s> recht omoedich menscen, hu hi hem
 hout ende heift in allen dinghen; ten ersten beghiint hi
 30 in hem selven ende bekent hem dies ontwerdich dat god
 siins ghedoochte⁴⁹ ende hiene enen mensce ghemaect heft;
 hi kent hem dies ontwerdich⁵⁰ datte god spist ende ont-

(40) *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde* (Matth. 11, 29).(41) *leet*: hs. *leec*, ook nog tweemaal in de volgende regels; de kopiist had dus waarschijnlijk een legger waarin *c* en *t* moeilijk vielen te onderscheiden.(42) [*pine*]: anticipatie van *pine* in r. 14 door homoioteleuton.(43) *een*: in hs. met een streep boven de *n*.(44) *gewillich*: de hss. van Peeters hebben *gewellich*.(45) *werkene*: hs. *w'kene*.(46) *augustinus*: hs. *agr9*.(47) *met*: versta *men bet*.(48) *ene warf*: versta *nogmaals*.(49) *ghedoochte*: van *gedenken*.(50) *ontwerdich*: hs. hier en verderop *ontw'dich*; voluit in r. 64.

hout sonder onderlaet; des dancht⁵¹ hi gode alle tiit ont-
 vergheteleke omoedelike na ser macht. Hi ne verheft hem
 35 niemmermer neghere gaven die hi naturleke van gode ont-
 fanghen heift, dat siin konst, wiishet, starcheit of maghe
 of vergangheliic goet; ende wat der dinghen es of der
 gaven die (f. 271) nature vuleesten mach of der gaven die
 hem god ghegheven heft of geift, des dinc hi hem te male
 40 ontwerdich; nochtan als hi mensce worden es, dat hiis ver-
 dienen niet ne can no verdient heift; maer hie ontwanghet
 in gaven der wisen dat god goet es sonder waromme; wat
 god desen mensce geesteliker ghiften geift — in dien dat
 hi hem selven geift ende es de ghifte selve —, Alle diere
 45 geiften nemt hem een recht ootmoedich mense also letteltel
 an als hi hem an nam van hem selven yet te sine doe
 hi selve niet was. Ic spreke nu ende ewelike dat god in
 alle sine werken⁵² ende in alle sine ghiften in desen mensce
 te male onghehendert es; daer omme vulbrinctene god up
 50 siin alre hoochste; als dit gode werken wille, de<s>
 es die mensce ledich: lidende, volghende, mede werkende,
 ghetrouwe; waer dese mensce ghesiit of staet of licht, der
 steden dinct hi hem ontwerdich in allen steden, want hi
 ne hout (f. 271') hem nemmermeer over dat een recht goet
 55 mensce van rechte wezen zoude. Dar omme bekent hi hem
 ontwerdich, hu omoedich dat hi wezen mach zelve, dat dinct
 hem alte clene; eit hi, drinct hi en wat dat es, die minste
 stat in der herberghen en die minste stat an den dissce ende
 dat minste deel der spizen en des dranx en — cortelike
 60 gheseit — al dat den mensce toe behort, dat hem dat warde
 vanden allre minste dele en van den allre ontwersten dele,
 daert elken menscen overblijft en daert niemen ne wille, dat
 hie dat vroeleke ontvanghe en dat hem niet te littel ne es
 sonder dat hi hem dies ontwerdich bekent, so staet hi zonder
 65 claghen onghepint in allen dinghen; want hi nemt alle dinc
 bloet vander hant goest; daer omme ne heft hi niet the cla-
 ghene van neghenen creaturen, hu ontwerdich dat si tote hem
 houden (f. 272), Ooc of als zi ne verstaken of scloughen of
 verdreven of tourden of doodden; deze mensce ne doocte nem-
 70 mermer dat me hem onrect dade none gave niemene scout,
 clene ne groot, van ghene dinghen, ende storve zelve zonder
 pine; want hiet bloit van gode name, so bekent hie dat zijn
 beeste ware, want god ne gheft niemen niet hene⁵³ zi zin

(51) *dancht hi*: zie Van Loey, Klankleer² § 110 b.(52) *werken*: hs. hier en in de volgende regels *w'ken*.(53) *hene*: *het ne*.

75 beeste. Al zo warlike als dat got leeft, dit zijn de weghe cort en gherecht in der wareide, waermede dat die mense comen mach in godliker minnen en volcomen dar inne en bliven ewelike, des helpe hons god. amen.

C. Twintig vruchten van de eucharistie

De nu volgende tekst werd reeds eerder uitgegeven door C.P. Serrure in zijn *Vaderlandsch Museum* II (Gent 1858) 430; hij gebruikte het grote Hulthemse hs. (Brussel KB 15589-15623), dat ca 1410 in Westmnl., Brabants gekleurd dialect geschreven werd (zie *Bouwst. MNW* art. 1299 sub 13).

Het zal wel zijn nut hebben om naast de tekst van Serrure een Westvlaamse versie te leggen, die ongeveer een halve eeuw ouder is. De vruchten van de eucharistie hebben de laatste tijd onderwerp uitgemaakt van een boeiende discussie⁵⁴, waarbij onder meer Guiard de Laon en het veertigste der Limburgse sermoenen een vooraanstaande rol speelden. Dr Boeren betoogde dat volgens Thomas Aquinas en zijn volgelingen de eucharistie de doodsonde kan wegnemen wanneer bepaalde voorwaarden waren vervuld; Pater Ampe heeft zich tegen deze opvatting van de kommunie als sakrament der doden verzet. Wij zien hoe in onze tekst op dit punt een diskrepantie heerst tussen de titel, die een zondeloos ontvangen vooropstelt, en het eerste punt, dat de zondenvergeving uitdrukkelijk noemt.

Tussen het Hulthemse en het Leningradse hs. bestaan verschillende varianten, die echter over het algemeen aan de betekenis weinig of niets veranderen. Uitzondering hierop maken punt X (bij Hulthem nr XI) waar over *onsuverheden* wordt gesproken in plaats van over een onvoorziene dood, en punt VI waar *gracie* later door *devocie* — ook een teken des tijds! — vervangen is. Punt X en XI hebben van plaats geruild; ook III en IV, terwijl IV (bij ons III) in Hulthem ontbreekt. Het twintigste punt — aangekondigd in de titel, die in L veel beter en veel juister luidt — blijft in Hulthem achterwege; in L zijn XIX en XX samengevallen, wat ook moeilijk de oorspronkelijke lezing kan weergeven. Men krijgt sterk de indruk dat het stukje uit is met de XVIII de vrucht, 'die ewelike bliscap hijerboven'. Punt XIX (en XX) — in L weer nauwkeuriger geformuleerd

(54) Zie P.C. BOEREN in *TNTL* 71 (1953) 242-281, 72 (1954) 18-26 en in *Studia Catholica* 28 (1953) 288-295. Daartegen A. Ampe in *OGE* 1957, 301-324 en 1958, 56-90.

— vallen trouwens uit de toon; daar moeten de meesters van Parijs het weer ontgelden : hun honderd- en duizendjarige studie valt in het niet bij de wijsheid die God in één enkel begunadigd moment in de ziel stort. Horen wij hier weer niet het Eckhartiaans geluid van *wêger wêre ein lebemeister denne tûsent lesemeister* (Pfeiffer II 599 en vgl. 77) ? Ook in de *Mengeldichten* van Pseudo-Hadewych wordt de nadruk gelegd op het primaatschap van onze inwendige belevenis als voornaamste bron van kennis. Zelfs de Moderne Devotie was met deze gedachte vertrouwd⁵⁵.

*
**

Dit zin XX punten, die dat heleghe sacrament van ons heren lachame werct an den menschen, diene ontwanghen sonder zonden met vasten ghelove.

- Dat eerste point es dat hie den goenen, die zijn lacha (f. 272')-
5 me ontfaet, vergheft alle sine zonden.
dat andere es dat hi ombert⁵⁶ van allen hoeft zonden.
dat derde es da hi ne staerc maect alle coringhe te weder stane.
dat IV es dat hine verlost van zinen vianden, dat si hem niet
10 ne meughen scaden.
dat V es dat god zine hope meest des goenst die zin lachame ontfaet.
dat VI es dat god sine gracie merest ende gheft rauwe van zinen zonden en caritate te goede en te zin evankarstine.
15 dat VII es dat hem god geeft kennesse siins selves en siins sceppers.
dat VIII es dat god zine begherte vervult⁵⁷ ende ghestadich in hem zelven ewelike.
dat neghenste es dat hem god geeft zine ghezonde⁵⁸ in
20 zinen lachame en verduldichet in sine siecheit en zine pine.
dat X point es dattene god behout van onsuverheden.
dat XI point es dat god maect zine V sinne subtil.
dat XII es dat god troest⁵⁹ en ziin behoude (f. 273)re es in zin
25 ziechede.

(55) W. MOLL, *Brugman* I 275. G. VISSER, *Hendrik Mande* p. 81. Thomas a Kempis, *Imitatio* II c. 43, 3. Handschrift Brussel KB II 1039 fol. 56-56'.

(56) *ombert* : Hulthem *behoet*.

(57) In het hs. tussen *ver-* en *-ult* : *wecket* geëxpungeerd en doorgestreept.

(58) Na *ghezonde* staan er enkele woorden teveel : *in zine l ghesonde* (de l geëxpungeerd).

(59) *troest* : boven de *r* een dun kronkeltje, waarmee misschien de afkorting *er* bedoeld is die dan na de laatste *t* hoort.

dat XIII es dattene god bringhet in die ewelike blisscep als hie versced van erdrike.

dat XIII es dat god besceirremt ⁶⁰ zine siele dat hare geen viant deren ne mach.

30 dat XV es dat god alle sine mesdaden, die hi in die werlt heft, up hem neimt.

dat XVI es dat god zin vorsprekere es vor sinen vader, daer hie selve moeste, ne hadde hie niet ontfaen den lachame goeds.

35 dat XVII es dat hem god danct ende lovet, dat hi sinen lachame ontfinc in erdrike.

dat XVIII es dat god siin loen zal vesen in die ewelike bliscap hijerboven.

Dat XIX es en dat XX es dat hie, in die wille ⁶¹ dat hi hons
40 heren lachame ontfaent, Maer wijsheden ontfaet van goede danne yenech meerster te paris mochte ontfaen binnen M yaren.

Deze dogheden, seide sainte Jeronimus, en hare ghelike ontfaet elc mensce met gods lachame ander sielen, Maer zi<n>

45 verborghen totte ⁶² dat die ziele van den lachame sceden sal.

D. *De weg ter Waarheid.*

Het nu volgende stuk heb ik elders nog niet aangetroffen. Het behandelt de geestelijke oefening van de 'utreste' en van de 'innerste' mens om tot de Waarheid te komen. Evenals B (*Te ghewaregher godliker minnen ne can ic niet...*) begint het ex abrupto, wat niet op een fragment hoeft te wijzen maar evengoed een oratorische stijlfiguur kan zijn, die de levendigheid en de directheid van dit proza moet verhogen. Qua gehalte kan D de vergelijking met B moeilijk doorstaan; de zegging lijkt mij hier moeizamer en nogal primitief, de inhoud bereikt niet de rijkdom en de veelzijdigheid van B.

Naar het einde toe verwerkt de onbekende schrijver het interessante beeld over de regel, de school, de meester en de les der minne. Het is een oude beeldspraak, die misschien via Willem van St.-Thierry in onze geestelijke literatuur is binnengedrongen

(60) hs. *bescenremt* ?

(61) *wille* : versta *wile*.

(62) *totte* : in het hs. niet duidelijk, er is geknoeid.

en herhaaldelijk is toegepast⁶³. Ik heb er ook nog een postinkunabeltje op nagelezen — *Der minnen regel* [Leiden 1537] (NK 1379), waarvan de tekst reeds in enkele XVde-eeuwse hss. voorkomt en dat merkwaardige passages bevat —, maar ik heb geen parallellen met ons traktaatje kunnen vinden.

Ook D gebruikt twee kernwoorden, die een situering in de ons bekende Dietse spekulatieve letterkunde sterk bemoeilijken, nl. de *innereit* (van de ziel) — door Verdam niet opgetekend — en *minninghe*, dat hij alleen vermeldt uit *Voc. cop.* Nu treffen wij het substantief *innerkeit* wel aan bij Eckhart en Tauler. Ook de ‚utreste‘ en de ‚innerste‘ mens bezit bij de authentieke Eckhart zijn ekwivalenten : *der ūzer* en *der inner mensche*, in de Latijnse sermoenen en in het Rechtfertigungsschrift *exterior* en *interior homo*⁶⁴. Aanknopingspunten met de Rijnlandse mystiek zijn hier dus weer voorhanden. De vragen echter van oorspronkelijkheid en afhankelijkheid moeten wij helaas terug onbeantwoord laten.

De uitgave moge nu volgen.

*
**

Wildi comen in kennessen van rechter warden, so moet ghi u voughen u te learne oufenen in uwen utresten mensce, want in der houfeingen van dezen utresten mensce so moegedi warlike comen in kennessen van rechter warden; want hier
5 lichtet al uwe volcomenste salicheit, want onse waer omme van der oufenighe van onsen utresten mensce soude zijn omme daer mede te comene in oufeinghen van onsen innerste mensce en also comen in kennesen van rechter warheden. Mar nu ne mogen wi niet comen in die oufenighen van den innersten
10 mensce, of et ne zi dat wi ons doghedelike en nerenstelike en bescedelike oufenen in uzen utersten mensce.

Nu willic u gheven materie⁶⁵ daer mede ghi u oufenen moghet in uven innersten mensce. Merct ende leert cennen dat ghi in die oufeinghe van uwen utersten mensce en oec in die
15 oufeinghe van uwen innersten mensce en oc in alle die werc die ghi werct van buten ende van binnen ne waer⁶⁶ een dinc

(63) Enkele toevallige voorbeelden heb ik aangehaald in mijn *Jordanus van Quedlinburg* p. 66.

(64) J. QUINT, *Meister Eckharts Predigten* Bd. I p. 20. — E. SCHAEFER, *Meister Eckeharts Traktat « Von Abegescheidenheit »*. Bonn 1956, p. 173 : « Hie solt dū wizen, daz die meister sprechent, daz an eime iegelichen menschen zweierhande mensche sint : der eine heizet *der ūzer mensche*, daz ist diu sinnelicheit;... Der ander mensche heizet *der inner mensche*, daz ist des menschen innerkeit. »

(65) hs. *naterie*.

(66) *ne waer*, als bijw. : maar, slechts. In MNW alleen citaten uit Maerlant en uit het hs. van 1348.

sijt (274) sougende, weder dat ghijt weet of niet. Maer dit niet te wetene dat men in alen dinghen dien men doet ne waer een dinc ne souct, dat es harde scadelijc. Hier omme
 20 leert dan dit bekennen en leert oc bekennen wat dat dit een es : dat es god alene; ende leert oc bekennen waer dat dit een es te vindene : dat nes nauwer danne in u zelves ziele, want buten u zelve in de uterliken dinghen zo ne moghet niet vinden; want sente augustinus seget : o zoute here, hu
 25 menich mensche es buten hem zelve ghegaen omme te zoukene de wareit, die⁶⁷ noch niet te hem [hem] zelve cam. Hir omme ne hebben zi niet die wareit vonden, want god die di wareit zelve es die es de ziele innereit. Hier omme wildi dit een⁶⁸ vinden dat ghi souct, So leert zouken in u zelve;
 30 want onze here ihesus cristus sprekt⁶⁹ zelve : zouct ten eersten dat rike gods, dat rike gods es in u, ende lert oec bekennen die maniere hoe dat ghine zouken zult, zodat ghine vinden moget. Ende als ghi bekennet⁷⁰ dat ghi el niet ne zouct en el niet ne mint⁷¹ danne gode, zo lert bekennen waer omme
 35 dat ghine mint en waer omme dat [g]hi (274') ghemint wilt zin van u; want ne hebdi niet ene rechte min<n>inghe in allen dezen pointen, so verdi dolende in allen uen verken ende ne hout de rechte reghele niet van minnen en dit comt al van onbekenteden. Hir omme zo lert bekennen wat een
 40 recht minnere behort, die de rechte reghele van minnen houden zal; en dit moget ghi al leren bekennen, suldijt bekennen inde oufeninghe van uwen innersten mense; ende al dinct u dat ghi genen vort ganc hir inne hebt, dar omme ne weder seget u niet te zere, want al doende zulijt leren doen, want
 45 al speinnende so lert men spinnen ende al minnende so lert men minnen; wildi danne leren minnen zo moet ghi gaen ter scolen vander minnen en u verom<o>edeghen onder den miester vander minnen ende die lesse van hem nemen die [g]hi gelert heift allen minners, dat es dat [g]hi seit⁷² :
 50 so wie na mi comen willen die verloghene sint selves en die niet ne verloghenet al dat hi heift die ne mach mijn ionghere niet zijn; nu uutten⁷³ prouven hoe na dat wi dese lesse gelert

(67) *die*: het antecedent is natuurlijk *menich mensche*.

(68) *een*: in het hs. met een streep boven de *n*; ook in r. 39.

(69) *Quærite ergo primum regnum dei* (Matth. 6, 33). *Ecce enim regnum Dei intra vos est* (Luk. 17, 21).

(70) hs. *bekenez* (met een lange *z*).

(71) *Vóór mint* is *vint* doorgehaald.

(72) *Si quis vult post me ven'ire, abneget semetipsum* (Matth. 16, 24).

(73) hs. *nu* (?) *witten*; korrüpt?

hebben, hier an mogeet uiet ⁷⁴ weten : als wi als gewillike
ontfanghen alle maniere van pinen bedde inden utersten mensce
55 ende in den innersten mensce, als alle manieren van solace
ende van blisscopen, dat wi alsoe geerne nemen seure als
tzoute op datter die wille van onzen vrient ghesciet.

E. Een zegenrijke raad

Nadat de kopiist zijn bijbelafschrift met 2 Cor. 2 : 12 had beëindigd, waarbij hij er zorg voor droeg alle glossen en alle door de vertaler noodzakelijkerwijze toegevoegde woorden te onderstrepen — *omnia* b.v. wordt *alle dijnghen* met een lijntje onder het substantief —, heeft hij na het *Explicit* nog een richtlijn gegeven, die m.i. typerend is voor de voorreformatische opvatting ⁷⁵ over het lezen van de H. Schrift in de volkstaal : overtuigd van de onschatbare waarde van de heilige tekst maar tegelijk bewust van de beperktheid van het menselijk verstand en begaafd met een natuurlijk en spontaan geloof in de vrijheid en de blijheid van de kinderen Gods.

(fol. 260) Elc die leist lere verstaen, of hi mach; ende die niet en mach becomere hem niet.

(74) hs. *mogeeet viet* : moogt gij het ?

(75) Misschien is deze opvatting chronologisch nog scherper te omschrijven als zijnde uit het tijdperk vóór de Moderne Devotie.